सदा। चतुर्ज्ञानमयं वर्णं पञ्चप्राणयुतं सदा। त्रिशक्तिसहितं वर्णं प्रणमामि सदा प्रिये!"। अस्य प्लुतत्वोक्तिश्चिन्त्या दीर्घस्य द्विमात्रत्वेन त्रिमात्रोच्चार्य्यप्लुताद्भिन्नत्वात् आकारभेदाच्च।

ॠ गत्यां क्र्यादि० प्वादि० पर० सक० सेट्। प्वादि० श्नाप्रत्यये ह्रस्वः। ऋणाति ऋणीतः ऋणन्ति। ऋणीयात् ऋणातु ऋणीहि। आर्णात् आर्णीताम् आर्णन्। आरीत्। आर! आरतुः। अरिता। ईर्य्यात्। अरिष्यति। आरिष्यत्। अरितव्यः अरणीयः आर्य्यः। अरिता। ऋणन्। ईर्णः। अरः।

ॠ अव्य० ऋ-क्विप् बा० इत्वाभावः। १वाक्यारम्भे २रक्षायां मेदि०। ३निन्दायां ४भये च शब्दरत्ना०। ५देवमातरि ६दानवमातरि ७स्मृतौ ८गतौ च स्त्री०वक्षसि न०मेदि०। ९भैरवे १०दनुजे पु० मेदि०।

इति वाचस्पत्ये ॠकारादिशब्दार्थसङ्कलनम्।

ऌ

ऌकारः स्वरवर्णभेदः स च दन्तमूलीयः। उदात्तानुदात्तस्वरितभेदात् त्रिविधः अनुनासिकाननुनासिकभेदात् प्रत्येकं पुनर्द्विधेति षड्विधः। तस्य मातृकान्यासे दक्षगण्डे न्यस्ततया तच्छब्देनाप्यभिधानम्। तस्य ध्येयरूपं कामधेनुतन्त्रे उक्तं यथा। "ऌकारश्चञ्चलापाङ्गि! कुण्डली परदेवता। अत्र ब्रह्मादयः सर्व्वे त्रयोऽस्ति सततं प्रिये!। पञ्चदेवमयं वर्णं चतुर्ज्ञानमयं सदा। पञ्चप्राणयुतं वर्णं तथागुणत्रयात्मकम्। विन्दुत्रयात्मकं वर्णं पीतविद्युल्लता यथा"। अस्य प्लुतत्वोक्तिश्चिन्त्या एकमात्रत्रिमात्रत्वाभ्यां तयोर्भेदात्। तकाररहितस्तु द्वादशानां बोधक इति सि०कौ० ऋशब्दे विवृतिः।

ऌ अव्य० ऋगतौ ऋ-क्विप् तुगभावः लत्वम्। १देवमातरि २भूमौ ३पर्व्वते च मेदि०।

इति वाचस्पत्ये ऌकारादिशब्दार्थसङ्कलनम्।

ॡ

ॡकारः तन्त्रमते मुग्धबोधमते च स्वरवर्णभेदः पा०मते तस्य दीर्घत्वं नास्ति तेन उदात्तानुदात्तस्वरितभेदात् अनुनासिकानुनासिकभेदाच्च षड्विधः। अत्रेदं बोध्यम् ॡवर्णस्य दीर्घत्वाभावेऽपि "ॡति ॡवा" वार्त्ति०उक्तेः लकारद्वययुत ऌवर्ण एव तत्र विधेयः तत्र लकारद्वयरूपव्यञ्जनद्वयस्य एका मात्रा अचश्चापरा इति द्विमात्रत्वं तेन होॡकारः इत्यादौ दीर्घत्वव्यवहारः। मुग्धबोधे ॡत्रयमित्युक्तिरपि एकमात्रद्विमात्रत्रिमात्रत्वभेदापेक्षया। तेन न विरोधः। अतएव शिक्षायां "दुस्पृष्टश्चेति विज्ञेय ॡकारः प्लुतएव वेति" ऋकारऌकारयोः दुःस्पृष्टत्वोक्तिः। दुःस्पृष्टत्वञ्च ईषत्स्पृष्टत्वं तस्य रकारलकारादित्वे एव सम्भवति "अचोऽस्पृष्टायणस्त्वीषन्नेमस्पृष्टाःशलस्तथा" शिक्षाणां यवरलानामीषत्स्पृष्टत्वोक्तेः। "तेन ऋकार ऌकारयोरीषत्स्पृष्टत्वात् दुःस्पृष्टत्वम्। एवं सर्वसामञ्जस्ये ऌवर्णस्य न दीर्घत्वकल्पनमिति सूक्ष्ममीक्षणीयम्। अस्य च लकारद्वयघटितत्वात् दन्त्यता। अन्ते च स्वरवर्णयोगात् अस्पृष्टत्वम्। तस्य च उदात्तादिभेदैः षड्विधत्वमपि। मातृकान्यासे च तस्य वामगण्डे न्यस्तता तेन तच्छब्देनाप्यस्याभिधानम्। कामधेनुतन्त्रे तस्य ध्येयस्वरूपमुक्तम् यथा "ॡकारं परमेशानि पूर्णचन्द्रसमप्रभम्। पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं तथा। ऋणत्रयात्मकं वर्णं तथाविन्दुत्रयात्मकम्। चतुर्वर्गप्रदं देवि! ध्यायेत् परमकुण्डलीम्"।

ॡ अव्य० ऋ-रस्य लः। १देवनार्याम् २दैत्यस्त्रियाम् ३दनुजमातरि ४कामधेनुमातरि च स्त्री एकाक्षरकोषः। ५महादेवे पु०एकाक्षरकोषः।

इति वाचस्पत्ये ॡकारादिशब्दार्थसङ्कलनम्।